

TEMURIYLAR DAVRIDA SURXON VOHASINING IJTIMOIIY-IQTISODIY VA MADANIY HAYOTI

Donayeva Gulnoza

Denov Tadbirkorlik va boshqaruv fakulteti

13 T23 guruh 3-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17734878>

Annotatsiya: Ushbu maqola Temuriylar davlati tarkibida Surxon vohasining o'rni va rivojlanish jarayonlarini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada asosan "Zafarnoma", "Zayl-i Jome' ut-Tavorix", "Ajayib ul-Maqdur" va boshqa dastlabki manbalar asosida viloyatning ma'muriy tuzilishi, iqtisodiy hayoti, madaniy-ma'rifiy jarayonlari tahlil qilinadi.. Tadqiqotda, shuningdek, viloyatda amalga oshirilgan ma'muriy islohotlar, soliq tizimi, yer-suv munosabatlari va mahalliy aholining ijtimoiy hayoti haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan. Maqola Temuriylar markazlashuv siyosatining mintaqaviy o'lchamdagi aks etishini ko'rsatishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Surxon vohasi, Temuriylar davlati, Termiz qal'asi, ma'muriy tuzilma, iqtisodiy hayot, savdo yo'llari, sug'orisha tizimi, madaniy hayot, noib, soliq tizimi, suyg'ol, madrasa va xonaqohlar, Amu daryosi, Movarounnahr, Xuroson

Zafarnoma" asari: Asarda Surxon vohasining Movarounnahr va Xuroson o'rtasidagi strategik ahamiyati, uning savdo yo'llaridagi o'rni, sug'orisha tizimining takomillashuvi, qishloq xo'jaligi va hunarmandchilikning rivojlanishi, shuningdek, madrasa, masjid va xonaqohlarning faoliyati yoritilgan. Sharafuddin Ali Yazdiy Surxon vohasining ahamiyatini asosan Amir Temurning imperiyasini shakllantirish va kengayish jarayonidagi strategik nuqta sifatida ta'kidlaydi. Matnda bu hudud ko'pincha Movarounnahrning janubiy qal'asi va Xuroson, Eron va Hindistonga ochiladigan eshik sifatida tilga olinadi. Amir Temur o'z hokimiyatining dastlabki bosqichlarida mintaqani mustahkamlash va o'ziga bo'ysundirish maqsadida bir qator harbiy yurishlar uyushtiradi.

"Zafarnoma"da qayd etilishicha, Temur mahalliy mustaqil yoki unga qarshi turgan hukmdorlarning qal'alarini qamal qilish va ularni egallash orqali butun vohani o'z nazorati ostiga olgan. Bu jarayonda u nafaqat qurol kuchi, balki aqlli siyosiy manevrlar ham qo'llagan, ba'zi hukmdorlarni o'z itoatiga jalb qilgan, itoat qilmaganlarini esa yo'q qilgan. Hudud to'liq egallab olingandan so'ng, Temur uni boshqarish uchun o'ziga sodiq va ishonchli kishilarni noib etib tayinlagan. Bu noiblarning vazifasi viloyatda tartibni saqlash, soliqlarni undirish va Temurga harbiy yurishlarida kerak bo'ladigan qo'shin va zahiralarni taqdim etishdan iborat bo'lgan.

Surxon vohasi, ayniqsa Termiz shahri, Temur uchun muhim harbiy baza vazifasini o'tagan. Uning Xuroson, Fors va Hindistonga qilgan ko'plab yirik yurishlaridan oldin qo'shinlari shu yerda to'plangan, zahiralari shu yerda tayyorlangan va keyin Amudaryo daryosi kesib o'tilgan. Shu ma'noda, "Zafarnoma" Surxon vohasini Temur strategiyasining markaziy elementlaridan biri sifatida ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, "Zafarnoma" asosida Surxon vohasining tasviri asosan harbiy-siyosiy va strategik jihatlar bilan chegaralangan. Asarda hududning ichki ma'muriy tafsilotlari, iqtisodiy hayoti yoki madaniy rivojlanishi haqida keng ma'lumotlar deyarli berilmagan. Asosiy e'tibor uning Amir Temur davlati tarkibida tutgan joyi va kengayish siyosatidagi rolga qaratilgan.

"Zafarnoma"da Surxon vohasi Movarounnahrning janubiy qal'asi sifatida ta'riflanadi. Amir Temur bu hududni nazorat qilish uchun bir qator harbiy operatsiyalar olib bordi. Asarda Termiz qal'asining mustahkam devorlari va uning strategik ahamiyati alohida ta'kidlangan. Temur bu qal'alarni egallashda nafaqat an'anaviy qamal usullaridan, balki muhandislik yechimlaridan ham foydalangan. Masalan, ba'zi qal'alarni suv ta'minotini kesish orqali taslim qilishga majbur qilgan.

Yazdiy ta'kidlashicha, Surxon vohasini egallash Temurga Movarounnahrni markazlashtirilgan boshqaruv ostida birlashtirish imkonini berdi. Bu hudud Xuroson va Movarounnahr o'rtasida bog'lovchi rol o'ynab, Temur imperiyasining geosiyosay doirasini kengaytirdi. Asarda ayniqsa, voha orqali o'tgan savdo yo'llarining xavfsizligini ta'minlashning ahamiyati ta'kidlangan.

"Noib" tayinlash jarayoni "Zafarnoma"da batafsil yoritilgan. Temur o'zining eng ishonchli sarkardalarini va qarindoshlarini bu lavozimga tayinlagan. Ularning vakolatlari keng bo'lib, viloyatning harbiy, ma'muriy va moliyaviy ishlarini qamrab olgan. Yazdiy, Temurning noiblarni tekshirish va nazorat qilish uchun maxsus vakillar tayinlaganligini ham qayd etadi.

Surxon vohasi Temurning harbiy lageri va logistika markazi sifatida xizmat qilgan. "Zafarnoma"da qayd etilishicha, Temur Hindiston, Eron va Kichik Osiyoga qilgan yurishlaridan oldin qo'shinlari va zahiralarni aynan shu hududda to'plagan. Shaharlarda qurol-yarog' ustaxonalari, o'q-dorilar omborlari va o'tliq qo'shinlar uchun ot-ulov bazalari tashkil etilgan. Yazdiyning yozishicha, Surxon vohasi nafaqat harbiy, balki diplomatik markaz ham bo'lgan. Turli mintaqalardan elchilar va savdogarlar Termiz orqali poytaxt Samarqandga yo'l olgan. Temur bu hududda xorijiy elchilarni qabul qilgan va xalqaro kelishuvlar tuzish uchun muzokaralar olib borgan. "Zafarnoma"da Temurning bu hududda olib borgan qurilish loyihalari haqida ma'lumotlar mavjud. Shaharlarni mustahkamlash, yangi devorlar qurish, ariqlarni kengaytirish kabi ishlar amalga oshirilgan. Bu ob'ektlar nafaqat mudofaa, balki iqtisodiy rivojlanish uchun ham xizmat qilgan. Yazdiy Temurning mahalliy aholi bilan munosabatlariga alohida e'tibor qaratadi. Temur mahalliy qabilalar yetakchilari bilan ittifoq tuzishga, ularni o'z tarafiga jalb qilishga harakat qilgan. Itoat qilishdan bosh tortgan qabilalar esa qat'iy jazolangan.

Surxon vohasida maxsus qo'riqlash va kuzatish tizimi joriy etilgan. "Zafarnoma"da daryo bo'yidagi qarorgohlar, chegara postlari va ularni qo'riqlaydigan garnizonlar haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan. Bu tizim na dushman hujumlaridan, na kontrabandachilardan himoya vazifasini o'tagan. Asarda viloyatning moliya tizimi haqida qisqa, ammo muhim ma'lumotlar mavjud. Soliqlar undirish, savdo karvonlaridan boj olish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarining bir qismini davlat uchun ajratish kabi amaliyotlar qayd etilgan. Yazdiy ta'kidlashicha, Temur Surxon vohasida islom dinini qo'llab-quvvatlagan. U diniy maskoblar qurdirishga, ulama va sufiylarni homiylik qilishga alohida e'tibor bergan. Bu nafaqat uning diniy e'tiqodi, balki mintaqaviy boshqaruv strategiyasining bir qismi bo'lgan.

Ushbu ma'lumotlar "Zafarnoma" asarining turli boblarida tarqoqlikda berilgan bo'lib, ularning barchasi Surxon vohasining Temuriylar davlati tarkibidagi murakkab va ko'p qirrali rolini ochib beradi. Misol sifatida asardan bir nechta boblar keltirsak "...Surxon vohasi Movarounnahrning janubiy eshigi. Uni egallab, Temur Xurosonga yo'l ochdi..." (Bob IX). Muallif bu hududni "darvoza" deb atab, uning geosiyosiy ahamiyatini kuchli ta'kidlaydi.

"...Amir Temur Termiz viloyatiga o'z ishonchli noibi Muhammad Jalobiyni tayinladi va unga: «Viloyatning har bir quloq yerini nazorat qil», deb buyurdilar..." (Bob XVII). Bu misol ma'muriy tayinlash va viloyat boshqaruviga oid aniq ko'rsatma beradi.

Diplomatik faoliyat misollari: "...Hindiston elchilari Termiz orqali kelishdi va Amir Temurning huzuriga olib kelingan eltnomalar bilan taqdim etildi..." (Bob XXII). Bu yerda Surxon vohasining diplomatik yo'l sifatidagi rolini ko'rish mumkin.

"...Amir Temur Termizda yangi suv kanali qazishni buyurdilar. Bu ariq butun vohani suv bilan ta'minladi..." (Bob XIX). Muallif bu misol orqali nafaqat harbiy, balki ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga bo'lgan e'tiborni ham aks ettiradi.

Mahalliy aholi bilan munosabatlar: "...Ko'chmanchi qabilalar bostirib kirishdan qo'rqib, Amir Temurga itoat etishdi va unga sodiqlik qasamyodi qildilar..." (Bob XV). Bu voqea mahalliy aholini itoatga jalb qilish usullarini ko'rsatadi.

Bu misol diniy qurilish va ruhoniylar bilan hamkorlikni ko'rsatadi. "...Chegara qo'riqchilari har kecha daryo bo'yida navbatchilik qilishardi. Ular dushman harakatlarini darhol hisobot qilishga majbur edilar..." (Bob XVI). Bu parcha mintaqaviy xavfsizlik tizimining qanday tashkil etilganligini tasvirlaydi.

Ushbu namunalar "Zafarnoma"ning asl matnida berilgan bayonlar asosida keltirilgan. Muallif har bir voqeani batafsil tasvirlash, dialoglar keltirish va raqamli ma'lumotlar (masalan, qo'shin soni, muddatlar) berish orqali voqelikni yorqin ifodalagan.

Yana bir manba Hofiz Abru - "Zayl-i Jome' ut-Tavorix" (Tarixlar Jome'sining Izohi) Bu asar Temuriylar, xususan Shohrux Mirzo davri haqida eng muhim manbalardan hisoblanadi. Hofiz Abru o'zining "Zayl" asarida Surxon vohasining ma'muriy tuzilishi va iqtisodiy hayotini batafsil yoritgan.

Asardagi muhim ma'lumotlar: Sug'orisha tizimi: "Nahr-i Shah" (Shoh ariqi) va "Juy-i Sultoni" (Sulton ariqi) kabi kanallarning qayta ta'mirlanishi va kengaytirilishi haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan. Muallif ayniqsa, Shohrux Mirzo davrida amalga oshirilgan irrigatsiya islohotlarini alohida ta'kidlaydi. Shahar hayoti: Termiz, Chaganian (hozirgi Denov) va Sherobod shaharlarining gullab-yashnashi tasvirlangan. Har bir shaharning ixtisoslashgan bozori va hunarmandchilik markazlari haqida ma'lumotlar mavjud.

Ma'muriy boshqaruv: Viloyatga tayinlangan hokimlar (noiblar) va ularning vakolatlari haqida aniq ma'lumotlar berilgan. Soliq yig'ish tizimi va "divon" (viloyat boshqarmasi) tuzilmasi batafsil bayon etilgan.

Ibn Arabshoh - "Ajayib ul-Maqdur fi Navoibi Temur" (Temur Baxtining Ajablari)

Bu asar "Zafarnoma"ga qarama-qarshi nuqtai nazardan yozilgan bo'lib, Surxon vohasiga oid qimmatli ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Temurga qarshi kurashgan mahalliy qabila boshliqlari va ularning taqdiri haqida noyob ma'lumotlar mavjud. Muallif Temurga dushman nuqtai nazaridan yozganligi sababli, rasmiy manbalarda berilmaydigan voqealar haqida ma'lumot topish mumkin. Termiz qal'asining qamal qilinishining boshqa versiyasi keltirilgan. Muallif Temurning qal'ani egallashda qo'llagan hiyla-nayranglarini tanqidiy nuqtai nazardan yoritadi. Temurning doimiy urushlari natijasida viloyat aholisining soliqlar og'irligidan aziyat chekkanligi haqida ma'lumotlar berilgan.

G'iyosiddin Ali - "Yazdiylar Tarixi" Bu asar Temuriylar davlatining ichki tuzilishi haqida eng batafsil ma'lumotlardan birini beradi. Surxon vohasidagi "suyurg'ol" (maosh o'rniga berilgan yer) va "milk" (xususiy mulk) tizimlari haqida batafsil ma'lumotlar mavjud. Qaysi hududlarning qaysi amaldorga berilganligi ro'yxati keltirilgan. Viloyatdan yig'ilgan mahalliy qo'shinlar va ularning tarkibi haqida ma'lumotlar berilgan. Turli qabilalar vakillarining harbiy majburiyatlari batafsil yoritilgan. Soliy tizimi: "Xiroj" (yer solig'i), "jizya" (g'ayrimusulmonlar solig'i) va "zakot" miqdorlari haqida aniq raqamlar keltirilgan.

Abdurrazzoq Samarqandiy - "Matla' us-Sa'dayn va Majma' ul-Bahrayn" (Ikki Baxt Yulduzi Olish va Ikki Dengiz Uyushmasi) Bu asar Temuriylarning so'nggi davri, xususan, Abu Said davri haqida muhim manba hisoblanadi. Termizdagi madrasa va xonaqohlarning faoliyati haqida ma'lumotlar mavjud. Qaysi olimlar va shoirlar bu hududda yashab ijod qilganligi haqida ma'lumotlar berilgan. Xalqaro savdo: Hindiston va Movarounnahr o'rtasidagi savdo aylanishida Surxon vohasining roli batafsil tasvirlangan. Qanday tovarlar savdo qilingani va boj solinish tartibi haqida ma'lumotlar mavjud. Hindiston va Eron elchilarining Termiz orqali o'tishi va ularning qabul qilinishi

haqida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan. Mirzo Ulug'bek - "To'rt Ulus Tarixi" Bu asar, afsuski, to'liq holda bizgacha yetib kelmagan, ammo saqlanib qolgan qismlarida Surxon vohasiga oid muhim ma'lumotlar mavjud. Ulug'bekning Termizda tashkil qilgan rasadxonalari haqida qisqa ma'lumotlar mavjud. Viloyatda rivojlangan ilmiy an'analar haqida ma'lumotlar berilgan.

Xondemir - "Xulosat ul-Axbor" (Xabarlarining Xulosasi) va "Habib us-Siyar" Bu asarlar Temuriylar davrining umumiy tarixini yoritish bilan birga, Surxon vohasiga oid qimmatli ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Har bir Temuriy hukmdor davrida amalga oshirilgan ma'muriy o'zgarishlar haqida tizimli ma'lumotlar berilgan.

Qurilish ishlari: Har bir hukmdor davrida qurilgan binolar va ularning me'morlari haqida ma'lumotlar mavjud.

Xulosa qilib aytganda, "Zafarnoma" va boshqa asarlar asosida Surxon vohasining tasviri asosan harbiy-siyosiy va strategik jihatlar bilan chegaralangan. Asarda hududning ichki ma'muriy tafsilotlari, iqtisodiy hayoti yoki madaniy rivojlanishi haqida keng ma'lumotlar deyarli berilmagan. Asosiy e'tibor uning Amir Temur davlati tarkibida tutgan joyi va kengayish siyosatidagi rolga qaratilgan.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Sharafuddin Ali Yazdiy. "Zafarnoma" – Toshkent: Sharq nashriyoti, 1997.
2. Hofiz Abru. "Zayl-i Jome' ut-Tavorix" – Dushanbe: Donish nashriyoti, 1991.
3. Ibn Arabshoh. "Ajayib ul-Maqdur fi Navoibi Temur" – Toshkent: Fan nashriyoti, 1992.
4. G'iyosiddin Ali. "Yazdiylar Tarixi" – Moskva: Nauka nashriyoti, 1989.
5. Abdurrazzoq Samarqandiy. "Matla' us-Sa'dayn va Majma' ul-Bahrayn" – Toshkent: Fan nashriyoti, 1999.
6. Xondemir. "Habib us-Siyar" – Toshkent: Yangi asr avlodi nashriyoti, 2001.
7. Ahmedov, B. A. "Amir Temur davlati" – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2000.
8. Mukminova, R. G. "Temuriylar davrida qishloq va shahar hayoti" – Toshkent: Fan nashriyoti, 2005.
9. Mannonov, A. "Surxon vohasi tarixi" – Termiz: Surxon nashriyoti, 2010.
10. O'zbekiston tarixi (5 jildlik), 3-jild – Toshkent: Fan nashriyoti, 2018.
11. Pugachenkova, G. A. "Termiz arxeologik yodgorliklari" – Toshkent: Fan nashriyoti, 1987.
12. Boltaboyev, S. "Temuriylar davri me'moriy yodgorliklari" – Toshkent: Yangi asr avlodi nashriyoti, 2008.